O`QITUVCHINING TARBIYA TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA FAOLIYAT OLIB BORISHI

Nasimova Zarina Isomiddin qizi
Falsafa fanlari doktori

Annotatsiya: Tarbiya texnologiyasida tarbiya jarayoni, mazmun va mohiyatidar kelib chiqib belgilangan vazifalarni o‘qituvchi amalga oshirishi uchur uning o ziga xos qonuniyatlarini anglab olish muhim ahamiyatga ega.

Tayanch tushunchalar: Tarbiyaviy texnologiya; komil inson tarbiyasi; barkamol avlod tarbiyasi; tarbiyaning yaxlitligi; tarbiyaning davriyligi; didaktika; umuminsoniylik me ’yorlari; tarbiyaning texnologiyaviyligi; dolzarb rivojlanish hududi; modellashtirish; tarbiyaviy reja.

Hozirgi kunda barkamol shaxsni tarbiyalash muammolari barkamol avlod tarbiyasi mamlakatimizda, awalo, o'qituvchilar zimmasiga yuklatilgan eng olijanob vazifadir. I. A Karimov Oliy majlisning IX sessiyasida so‘zlagan nutqida shunday deydi: “Biz komil inson tarbiyasini davlat siyosatining ustuvor sohasi deb e ’lon qilganmiz. Komil inson deganda biz, avvalo, ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq-atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan bilimli, ma’rifatli kishilarni tushunamiz”.

Komil inson o'qituvchining mashaqqatli mehnati namunasidir. Sharq allomalari ilmiy meroslarida ham komil inson tarbiyasi doimo munozarali mavzu bo'lib kelgan. Jumladan, mashhur alloma Aziziddin Nasafiy o'zining “Komil inson” nomli kitobida shunday yozadi: “Bilgilki, komil inson quyidagi to'rt fazilatga mukammal shaklda ega bo 'lgan insondir. Ularning birinchisi yaxshi so ‘z, ikkinchisi ezgu faoliyat, uchinchisi go'zal axloq, to'rtinchisi ilm ”. Ushbu mukammal shakllarga ega bo'lgan inson buyuk davlatimiz poydevorini, farovon hayot asoslarini qura oladi.

Komil insonni tarbiyalash va voyaga yetkazish jarayoni - pedagogik faoliyatning uzluksiz jarayoni bo'lib, pedagogik texnologiyaning so'nggi namunalari doirasida amalga oshiriladigan hamda tarbiyalanuvchilaming ijobiy fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish maqsadlariga qaratilgan tashkiliy faoliyatdan iborat. Bu faoliyatda o'qituvchi tarbiyaviy jarayonning quyidagi asosiy xususiyatlarini bilishi kerak.

•tarbiyaning yaxlitligi;
•tarbiyaning tizimliligi;
•tarbiyaning davriyligi;
•tarbiyaning texnologiyaviyligi.

Tarbiyaning yaxlitligi deganda tarbiyalash va o‘qitish jarayonlarining, shuningdek, o'quvchilarni jamiyat talablari asosida kamolotga yetkazish va shakllantirishga qaratilgan maqsadning ajralmas birligi tushuniladi. Tarbiyalash va o‘qitish, garchi ilm-fan ulami farqlasada, bir-biriga bog‘liq va ko‘p umumiylikka ega. Shu ma’noda uzoq tarixga ega millatimiz “ta’limni tarbiyadan, tarbiyani esa
ta’limdan ajratmagan - bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi” (I.A.Karimov.). O‘qitishning mazmunini asosan dunyo haqidagi ilmiy bilimlar tashkil etadi. Tarbiyaning mazmunida me’yorlar, qoidalar, qadriyatlar, ma’naviy boyliklar ustunlik qiladi. O‘qitish asosan aql-idrokka ta’sir ko‘rsatadi, tarbiyalash esa, birinchi navbatda, shaxsning doimiy iste’mol sohasiga aylangan. Ikkala jarayon shaxsning ongi va xulq-atvoriga birday ta’sir ko‘rsatadi va ijtimoiy rivojlanishiga zamin yaratadi. Qanchalik yaqin bo‘lishiga qaramay, bu o‘ziga xos jarayonlar bo'lib, ilm-fan ularni tarbiya nazariy asida va didaktika (ta`lim jarayoni)da alohida ko'rib chiqadi. Bunda o‘qituvchi tomonidan zamonaviy shart-sharoitlarga asoslangan holda uslubiy tamoyil va ayniqsa, dolzarb hisoblangan butun pedagogik jarayonning yaxlitligi

ta’minlanadi. Tarbiyaning tizimliligi tarbiyaviy jarayonda umumiylikni tashkil etadi, chunki tarbiyaviy jarayonlar bir nechta tizimlarning turli xususiyatlaridan iborat. Aytish mumkinki, tarbiyaviy jarayonlar — bu tarbiyaviy tizim holatlarining ketma-ket almashinuvidir. Tarbiyaviy jarayonni tizimli ravishda ko‘rib chiqish, tizim va jarayonning tuzilmaviy xususiyatlarini, shuningdek, ular o'rtasidagi funksional aloqalarning ajratib ko‘rsatilishini ifodalaydi. O'qituvchi uchun har bir tarbiyaviy uslubning o‘ziga xos xususiyatini, mohiyatini, birining boshqasiga ta’siri natijasida o‘zgarishini anglab yetishi muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, tarbiyalash maqsadi uning mazmunini belgilab beradi, tarbiya ko'rganlik darajasi esa tarbiyalash usullarini tanlashga ta’sir ko'rsatadi va hokazo. Pedagogik jarayonda tarbiyaning davriylik tuzilishi — bu tarbiya texnologiyalarining asosiy xususiyatlariga muvofiq bo`lgan, uning tarkibiy qismlari yig‘indisidir.

Pedagogik faoliyat ham o‘qituvchi tomonidan tarbiyaviy jarayonning tuzilmasiga muvofiq quriladi: faoliyatning maqsadlari, mazmuni, usullari va turlari ishlab chiqiladi va natijalari tahlil qilinadi. Tarbiyalash maqsadlarini aniqlash pedagogik aniqlashni (diagnostika) — tarbiyaviy jarayon holati, birinchi navbatda, o'quvchilarning tarbiya ko‘rganliklarini, shuningdek, jarayonning boshqa shartlarini o'rganishni talab etadi. Tarbiyaviy jarayon bosqichlarining o‘zaro munosabatida tarbiyaviy jarayonlarning ketma-ketligi uning davriyligini va qaytarilib turishini belgilaydi. Shaxs rivojlanishida tarbiyaviy maqsadlar o‘qituvchi tomonidan uning yoshiga qarab belgilanadi va rejalashtiriladi. Tarbiyaviy jarayonning davriyligi shaxsning yosh xususiyatlarini hisobga oladi. Bunda asosiy e’tibor quyidagi faoliyatga qaratilishi kerak:

- shaxsning muayyan bir yoshiga xos bo'lgan anatomik, fiziologik v psixologik xususiyatlaming chuqur o'rganilishi;
- davriylik tizimi asosida tarbiyaviy ish faoliyatining tashkil etilishi;
- muayyan bir yoshga xos bo'lgan tarbiyalanganlikning doimo aniqlanib (diagnostika), loyihalashtirilib borilishi;
- ijobiy natijalar beradigan tarbiyaviy o'zaro ta’siming o'qituvchi tomonidan turli shakl va metodlari darajalarining belgilanib (diagnostika) amalga oshirilishi. Tarbiyaning texnologiyaviyligi ta`lim muassasalarida tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirish va unga erishishga sharoit yaratadi, nazariy asoslangan uzluksiz davom etadigan tarbiyalash jarayonining shakllari, metodlari, usullari va vositalarini o‘qituvchi to'g'ri tanlab natijalarga erishishini ta’minlaydi. U ilmiy modellashtirish (loyihalashtirish) asosida amalga oshiriladi, modellashtirishda tarbiyaviy maqsadlar bir xil ma’noda beriladi hamda o'qituvchi tomonidan insonning shaxsiy xususiyatlari va sifatlarini rivojlantirishning muayyan bosqichlarini obyektiv ravishda o'lchash va baholash imkoniyatlarini yaratadi. Biroq, agar ilmiy muammo tarbiyalanuvchiga bilim berish, ilmiy tafakkurini oshirish hamda ko'nikma va malakalarini shakllantirish kabi maqsadlami ifodalaydigan bo`lsa, u holda tarbiya texnologiyasi o'qituvchiga o'quvchilarni tarbiyalash yo`l-yo'riqlari va ularga erishish vositalarini to'g'ri yo'naltirishga yordam beradi. Tarbiyaning texnologiyaviyligi tarbiyalashga yo'naltirilgan ilmiy muammo sifatida o'quvchilarda axloqiy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirish uchun lozim bo`lgan va komil insonga xos barcha insoniy fazilatlarni muayyan shart-sharoitlarda uzluksiz tarbiyalash asosida takomillashtirishni nazarda tutadi, bu esa ta`lim mazmunining o'ziga xos xususiyatlarini ham belgilaydi. Shu munosabat bilan tarbiyaviy jarayonni harakatga keltiruvchi kuch, turtki asosan nimada ekanligi to'g'risida savol paydo bo`ladi. Pedagogikada inson tarbiyasiga qo'yiladigan, uning hayotida yuzaga keladigan talablar va uning huquqiy imkoniyatlari, ijtimoiylashuvi, shaxsiy rivojlanish darajasi o'rtasidagi ziddiyatlar bunda asosiy manba bo'lib hisoblanadi. Ushbu talablar uning yosh xususiyatlariga muvofiq kelgandagina, insonni tarbiyalash va uni shaxs sifatida rivojlantirish jarayonining boshlanishiga turtki bo`ladi. L.S.Vigotskiy bolaning biror harakatni kattalarning yordamisiz bajara olishi mumkin bo`lgan holatini dolzarb rivojlanish hududi deb atagan. Bola o'qish jarayonida biror yangi narsani

o'qituvchining yordami bilan salohiyatli tarzda o'zlashtirishga qodir bo`lgan daraja yaqin rivojlanish hududi bilan belgilangan. Hududlar orasidagi masofa ziddiyatli tarbiyaviy holatni vujudga keltiradi — tarbiyaviy jarayonning bunday holati shaxsni shakllantirishda vujudga keladigan va erishiladigan yutuqlar o'rtasidagi tafovut mavjud bo'lganda yuzaga keladi. Bunday qarama-qarshiliklaming paydo bo`lishiga yo‘1 qo'ymaslik uchun o'qituvchi-tarbiyachi belgilangan tarbiyaviy maqsadlami o'z maromida uzluksiz, mukammal amalga oshirishi lozim. Shundagina tarbiyaviy nuqsonlarni bosqichma-bosqich bartaraf etishga shart-sharoit yaratiladi. O'qituvchining tarbiyaviy maqsadlami to‘g‘ri tanlashi (ko‘ngilchanlik) xarakterga ega bo‘lmasligi lozim. U pedagogikaning uslubiyoti, jamiyatda ro'y berayotgan o'zgarishlar, ushbu jarayon yuzasidan qabul qilingan maxsus qonun va qoidalar asosida belgilanadigan maqsadlar va milliy qadriyatlar to'g'risidagi falsafiy tasavvurlar, jamiyat va davlat taraqqiyotining ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va boshqa o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Tarbiya texnologiyasida o‘qituvchi tomonidan belgilanadigan maqsadlar turli darajada bo`lishi va bosqichma-bosqich bir biriga bo'ysunishi, ketma-ket bajarilishi mumkin. Biroq tarbiyaviy maqsadning asosiy mohiyati — davlat maqsadlari, ijtimoiy buyurtmalardan kelib chiqishi lozim. Aytish mumkinki, asosiy daraja - mamlakatda inson va uning fuqarolari qadr-qimmati to‘g‘risidagi ijtimoiy tasavvurlarni aks ettiradigan maqsadlardir. Ular mutaxassislar tomonidan ishlab chiqiladi, hukumat tomonidan qabul qilinadi, qonunlar va boshqa hujjatlarda qayd etiladi. Keyingi daraja — ta`lim dasturlari va standartlarida aks etadigan maqsadlar, ya’ni davlat ta`lim standartlari, maxsus ta’lim tizimlarining va ta’lim bosqichlarining maqsadlari. Eng quyi daraja— muayyan yoshdagi kishilarni tarbiyalashda maqsadning birligi. Shaxsni shakllantirish, boshqarish, tarbiyaviy faoliyat natijasida yuksak ma’naviy va axloqiy hislarga ega bo`lgan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tasodifiy harakatlar orqali emas, balki, oldindan belgilangan va puxta o‘ylab tuzilgan tarbiyaviy maqsadlar asosida olib boriladi. Tarbiyaviy texnologiyada uning maqsadi, shakl va metodlari, shaxsning o'z-o‘zini tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday ekan, o'qituvchining tarbiyalash maqsadlarini to‘g‘ri belgilashi va yo`lga qo‘ya olishiga nisbatan g‘oyaviy yondashuv ijtimoiy buyurtma asosida belgilanib, amalga oshirilishida mavjud shart-sharoitlami yaratish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Азимова Н. Э., Насимова З. И. Маънавий-маърифий ишлар жараёнида бўлажак касб таълими ўқитувчисини тарбиялаш методикаси //psixologiya Учредители: Бухарский государственный университет. – №. 3. – С. 129-134.
2. Azimova N. E. Problems of development of new pedagogical technologies of training of teachers of professional education and their introduction into the educational and educational process //Academicia Globe: Inderscience Research. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 1-3.
3. Azimova N. E. Formation of National and Ideological Education of Students is an Integral Part of the Learning Process. – 2021.
4. Azimova N. E. A financially independent higher education institution is the foundation of our future //Scientific progress. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 130-134.
5. Azimova N. E. et al. Youth Is Moving Force of Civil Society //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
6. Азимова Н. Э. Технология духовно-нравственного воспитания преподавателя профессионального образования в процессе обучения //Молодой ученый. – 2011. – №. 5-2. – С. 117-118.